NIETZSCHE: TEMEL GÖRÜŞÜ, TEMEL KAVRAMLARI

Oruç Aruoba

Türkiye'nin düşün ortamında özel bir yeri var Nietzsche'nin: Bir yandan öteki önemli düşünürlerin çevirilmemişlik kaderinden payını alıyor, ama öte yandan da büyük bir ilgiye konu oluyor —Türkçe'ye çevirilen tek temel kitabı (o da, anlaşılması öteki temel kitaplarını gerektiren en temel kitabı) üç kez çevirilmiş.

Bu yer, sakıncalı, bundan da öte tehlikeli bir yer: İlgi, bilgi temelinden yoksun kalınca, olsa olsa bilisizliğin dile gelmesi biçiminde ortaya çıkar. İşin garibi, Nietzsche **üzerine** yazmak da sakıncalı bu ortamda: Yazdıklarınız, bir yandan felsefe okurlarının küçük bir yabancı dil bilir kümesinin «yargılama»sına, bir yandan da çok geniş bir okur kümesinin ölçüp-biçmeyen, denetlemeyen —denetleyemeyen— «benimseme»sine ya da «yadsıma»sına açılıyor.

Nietzsche'nin temel kitaplarından bir-ikisi (s.g. **Şen Bilim, İyi ile Kötünün Ötesinde**) Türkçe okunabilir olsaydı, bu yazı yazılmayacaktı; aynı gerekçe —ters taraftan— Nietzsche'nin eserine gönderide bulunmayı da anlamsız kılıyor. Yazıda «mehaz» eksikliği duyanlar, Türkçe'deki Nietzsche eksikliğini düşünsünler. Ama şunu da eklemek gerek: Yazının amacı bu eksikliği gidermek—, hele bu cılızlığıyla hiç— değil; hiç bir Nietzsche yazısı, Nietzsche'nin yazılarının yerini dolduramaz.

Yazının başlangıç amacı, daha çok **Zerdüşt**'ün okunmasında anlamaya yardımcı olacak bir küçük «Nietzsche Sözlüğü» olmaktı. Bu, büyük harf yazılan tek kavramlarla sağlanıyor. Öte yandan, bir düşünürün tek kavramları, anlamlarını onun toplam görüşünün bağlamı içinde bulabilirler ancak; tek başına duran bir felsefe kavramı anlamsız bir şeydir. Bu gereklilik de, yazının boydan boya okunmasıyla aktarılacağı düşünülen toplu görüşle sağlanmağa çalışılıyor.

Her iki bakımdan da eksik kalıyor yazı: Ne değinilenler Nietzsche'nin «bütün» kavramlarıdır, ne de yazıyla «bütün» Nietzsche serimlenebilmiştir —bu iki bakımdan da eksikliğin en iyi ortak göstergesi yazıda «güç istemi»nden hiç söz edilmemesidir. Bu da yazıyı yazanın «güç» eksikliğine sayılsın...

*
* *

«Değer...

«Suçlanabilir eylem» kavramı zorluk getiriyor: hiçbir olup-biten, *kendi içinde, suçlanabilir* olamaz: **çünkü insan hiçbir şeyin ortadan kalkmasını isteyemez:** çünkü her bir şey *herşeye öylesine bağlıdır ki*, herhangi bir şeyi dışarıda bırakmayı istemek demek, herşeyi dışarıda bırakmak demektir. Suçlanabilir bir eylem, tümüyle suçlanmış bir dünya demektir.

Bu durumda bile: suçlanmış bir dünyada, suçlamanın kendisi de suçlanmış olacaktır... Herşeyi yadsıyan bir düşünce biçiminin *sonucu*, herşeyi evetleyen bir eylem biçimi olurdu... Oluş büyük bir halka ise, her bir şey eşit değerdedir, sonsuzdur, zorunludur.

Evet ile Hayırın, bir şeyi seçme ile bir şeyi geri çevirmenin, sevme ile nefret etmenin karşı karşıya geldiği her durumda, yalnızca bir perspektif, yaşamın belirli tiplerinin bir çıkarı dile gelmektedir: kendi içinde, varolan her şey, Evet der.»

Nietzsche-Kritische Gesamtausgabe, (G. Colli-M.Montinari), VIII Abt. (Nachlass) 3. Bd. (Berlin, 1972), S. 36, Nr 14 (31)

Tarihsel bir olgudan işe başlar Nietzsche: «TANRININ ÖLÜŞÜ». XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Batılı insanın **yaşamındaki** Tanrı ölmüştür artık. Bu, «tanrının varlığına inanmak»la, «dindarlık»la • kadar ilgili değildir: Ortadan kalkan, dinin getirdiği (ya da onunla birlikte gelen) değerlendirme biçimidir, kaynağını Hristiyanlığın tanrısında bulan (ya da kaynağı diye onu gösteren) bir değerlendirmeler bütünüdür —bunun da temelinde bulunan bir yargılama biçimidir. Bu ölen tanrı, yürürlükten kalkan bir aktöredir.

AKTÖRE, Nietzsche'nin dilinde, az-çok örgütlü bir insan kümesinin, ayakta durması, varlığını sürdürmesi için, hem kendi üyelerine hem de başka kümeler ile üyelerine uygulanacak yargılama ölçüleri sağlayan bir (ayraç içinde) **düşünsel** sistemdir. Bu sistem, kümenin kendini korumasına, yükselmesine, başka kümeler üzerinde/karşısında güçlü olmasına yaramış/yarayacak bir yaşam biçiminin-koşulunun temeli konulması, ölçü alınması, yani DEĞER sayılmasıyla geliştirilmiş (o ölçüye göre belirlenmiş) yargılardan oluşur. Değer yargılarından. DEĞER YARGILARI da kümenin «iyi»leri ile «kötü»lerini dile getirir; yani o aktörenin neyi iyi, neyi kötü saydığını.

Nietzsche, tarih boyunca yürürlüğe girip çıkmış aktöreleri iki tür altında sınıflandırır: Efendi aktöreleri ile Köle aktöreleri.

EFENDİ AKTÖRELERİNİ oluşturan, «yaşam dolusu», güçlülüklerinin bilincinde insanların değer yargılarıdır. Bu tip insanlar kendilerine **iyi** derler —güçlüdürler, başarılıdırlar, kendilerine güvenirler, yaşamlarından hoşnutturlar: «Bizler iyiyiz, ve bizim gibi olanlar» derler; kendi varoluş koşullarına da iyi derler. Ötekilere ise, güçsüz olanlara, başarısız olanlara, kendilerinden, yaşamlarından hoşnut olmayanlara fena derler. Efendi aktörelerinde, öyleyse, değer yargısı yüklemlerinin, İYİ İLE FENA'nın altında, kendilerine iyi dediklerinden dolayı kendilerine benzemeyenlere fena diyen insanların dünyaya, insana, yaşama bakış biçimleri **yatar.**

KÖLE AKTÖRELERİ'nde ve onların İYİ İLE KÖTÜ'sünde ise bunun karşıtı bir süreç iş başındadır: Burada söz sahibi olan, değer yargılarını belirleyen, «nasibi kıt« insanların bakış biçimidir. Bu bakış biçimi RESSENTİMENT'dır: çekemezlik. Ressentiment'ın iki yönü vardır. İlkin, istenen ama ulaşılamayanlara bir tepki (üzümlere koruk diyen tilki), bunun sonucu olarak da sahip olunan ama istenmeyenlere bir sarılış. Bu karşılıklı iki mekanizma, için için kemirir kişiyi, hasta eder. Güçsüz insanlar, bu ressentiment'ın etkisinde olan, kendinden hoşnut olmayan, kendine güvenmeyen, kendini sevmeyen, eksikliklerinin acısını çeken insanlar bir suçlu ararlar bu durumlarına; bulurlar da: güçlü insanı. Onu çekemezler, ona «kötü» derler; böyle insanların aktörelèri de buradan kaynaklanır: Köle aktöresindeki değer yargılarının kaynağı, kümenin ayakta durmasını sağlayacak koşulların **karşıtı** koşullara kötü denilmesidir; bu «kötü»den kalkarak da artık kendisine «iyi» diyebilir bu aktörenin insanı: «Ben iyiyim çünkü onun gibi kötü değilim» der güçsüz insan; oysa güçlü insan «O fenadır çünkü benim gibi iyi değil» demişti.

Bunlar, Nietzsche'nin tarihsel düzeydeki bulgularıdır. Bu aktöre türleri tarihte görülen, toplulukların yaşam biçimlerinde temellenen değerlendirme sistemleridir. Genel çizgileriyle efendiaktöreleri aristokrasilerde, başka toplumları egemenlikleri altına almış kümelerde, köle aktörleri ise gerçek köle kümelerinde, yenilgiye uğramış, boyunduruk altındaki toplumlarda görülür; ancak, bu tarihsel biçimleriyle doğaldır ki hayli değişgen, geçişli olarak.

XIX. yüzyıl bakımından ise olup-biten şudur: Hristiyanlık, bir köle aktöresidir, bir efendi aktöresi üzerine kurulu Roma'yı yıkarak gelişmiştir; şimdi ise çökmektedir.

HRİSTİYANLIK Nietzsche'nin en çok uğraştığı olgudur belki de. Hristiyanlık Nietzsche için, Nasıra'lı İsa'nın «kurduğu» din değil, tarih içinde ortaya çıkmış bir «köle ayaklanması»dır. İSA'nın din kurma gibi bir amacı yoktu: O (Nietzsche'ye göre) bir yaşam biçiminin canlı örneği olmuştu yalnızca. Bir ilkeye göre yaşamış, ona uyarak ölmüştü. Kendi yolunu kendisi açan bir kişiydi İsa, kendi yarattığı bir yaşama biçimini gerçekleştirmişti. «İzleyicileri» ise onu «kurtarıcı» olarak görmekle; kendileri böyle bir yaşamı gerçekleştirmeden, kurtuluşu başkasında aramakla, ona ihanet etmişlerdir. Bu anlamda hristiyan olmak için İsa olmak gerekir: «Tek bir Hristiyan vardı; o da çarmıhta can verdi».

Tarihsel olgu olan Hristiyanlığın ise, Nietzsche için en önemli yanı DECADENT, düşkün yanıdır. Decadence, «hiçbir şey istemektense hiçliği istemek»tir. Hristiyanın öte-dünya özleminde, «yargı gününü», «İsa'nın ikinci/yeryüzü krallığı»nı bekleyişinde bu hiçlik istemi saklıdır. Varolanların, varlığın karalanmasından, kötülenmesinden yola çıkan Decadent (Schopenhauer'ın yaptığı gibi), istemesini silmeğe, kırmağa çalışırken, aslında çok güçlü bir istemin buyruğundadır —yokluğunu istemenin. Öte yandan sanatçı (Wagner) decadent olunca ortaya çıkan, etkili olma, duygularla oynama, onları sömürme, insanları korkulu hayalleriyle ya da boş düşleriyle avutmadır. Buradan bir adım ötede de decadent papaz belirir: Paulus. İsa'nın çivili kanlı imgesiyle recadent duyguları körükleyen; acı çeken, ölen Tanrı tasarımıyla güçsüz kölenin, «kuzu»nun hasta benliğini pohpohlayan Paulus ile öteki papazlar, «kendileri hasta olan hekimler», çarmıhta asılı Tanrıyı güçlülerin elinden acı çeken bir güçsüz olarak göstermişler (oysa kendini aşan bir kişi olarak en güçlü insandır İsa Nietzsche için), güçsüz insanın ressentiment'ını kamçılayarak bir silah olarak kullanmayı bilmişler; hastayı daha da hasta yaparak güçsüzü güçsüzlüğüne sarıltarak sağlıklılar karşısında güçlü kılmışlardır. Böylelikle Roma'ya yerleşen köle sürüsü tarihe yön vermiş, Avrupa'nın bin yıllık yazgısını belirlemiştir.

Hristiyan aktöresinin çöküşü ise şöyle bir sürecin sonucudur: Hristiyanlık bir perspektif döndürmesine dayandığından, temelde **yalan** söyleyerek gelişmiştir: Güçsüz insan nasıl güçlü insana «fena» demekle —yani aslında güçlü olamamanın acısını çektiği halde, güçlü olmaya «fena» demekle— kendisine, güçsüzlüğe «iyi» demesini bir yalana dayandırmışsa, (güç kazanmanın yolunu güçlülüğü kötülemekte bulmuşsa), aynı şekilde, öteki hristiyan değerler de yalanlar üzerine kuruludur —kendileri yalanlardır: Sevgi, nefrete verilmiş bir addır; hristiyan, komşusundan korktuğu için onu «sever»; kendisini kollamak, korumak, kendisine zarar verebilecekleri güçsüz kılmak için «yardımsever»dir; kendi istediğini gerçekleştirecek gücü olmadığı için «hoşgörü» sahibidir, v.b. Ve doğaldır ki, hristiyanlığın temel değeri «hakikat», temel erdemi «doğru sözlülük», aslında yalana, yalancılığa verilmiş adlardır. Hristiyan boyuna «hakikat»ten söz edilirken yalan söyleyip durmuştur —işte onun sonunu hazırlayan da budur: Hristiyanlık kendi değerleri yüzünden çökmüştür. «Aktöreyi yıkan aktörelliktir». Hristiyan değerleri **gerçekten** gerçekleştiren, **gerçekten** doğru söyleyen kişiler doğruyu yani hristiyan «hakikat»ının yalanını görmüşlerdir. Böylelikle, Renaissance'dan başlayarak yetişen sanatçılar, düşünürler, hristiyan aktöresinin yıkılış sürecini hazırlamışlardır —Nietzsche'de çağında Tanrıyı ölü bulmuştur.

Bu tarihsel noktada artık nihilizme yol açılmıştır. Nietzsche kendisine «Avrupanın ilk tam nihilisti» der. Nietzsche ilk tam nihilisttir, çünkü tarihsel çözümlemeleriyle daha da önemlisi (kendi, «yaşam, bilenin bir deneyi olmalı» ilkesine uyarak) nihilizmin gereklerini kendi yaşamında sonuna kadar yerine getirmekle, nihilizmi kendinde yaşamakla, «tanrının ölümü» sürecinin gelecekte alacağı biçimlere, çağdaşlarının «ruhlarında» olup-bitenlerin sonuçlarına onlardan önce ulaşmıştır. (Nihilizmin tarilsel doruk noktalarına, örneğin Nazi Almanyasına daha bir yarım yüzyıl vardır.)

NİHİLİZM «en yüksek değerlerin kendi kendilerini değersizleştirmeleri»dir. Değerlerin ortadan kalkmaları, yitmeleri değil, değerliliklerini yitirmeleridir. Değerlerin değeriyle ilgilidir nihilizm; bu da değerlerin değersizleşmeleri olarak ortaya çıkar.

Nihilizmin Nietzsche için ne gibi bir önem taşıdığını görmek, bu noktaya kadar üzerinde yürüdüğümüz düşünce düzlemini değiştirmemizi gerektiriyor. Yukarıdaki kavramlar çerçevesinde çizdiğimiz gelişme hep tarihsel bir yol izlemiş, tarihsel olgu saptamaları ile bunların temellerinin belirlenmeleri olarak ortaya konmuştur. Çağında saptadığı tarihsel durum, Nietzsche'yi filozof olarak problemine, bu problemin çözümüyle de felsefe görüşüne götürüyor. Bu problem, değerlerin değersizleşmesi, yani nihilizmdir. Tanrı ölmüştür; insanlığı büyük bir tehlike beklemektedir: değersizlik, hiçlik tehlikesi. Ne yapmalı?

Bu sorunun yanıtını tarilsel bir düzlemde vermemektedir Nietzsche, çünkü bu tarihsel durumun kökeninde tek kişilerin yapıp-ettikleri, onun da temelinde düşünceleri, görüşleri yatmaktadır: Nihilizmin ortaya çıktığı yer tek kişilerin kafalarıdır; değerleri değerli kılan da değersiz kılan da tek kişilerdir —öyleyse nihilizmin yenileceği yer de yine tek kişilerin kafalarıdır, çünkü değerleri yaratanlar, onları değerlendirenler hep tek kişilerdir.

*
* *

YARATICI KİŞİ değerlendiren kişidir. DEĞERLENDİRME değerlerin değerini belirlemedir. Bu da YARATMA ile aynı iştir. Yaratıcı kişi, değerlendirmeleriyle bazı değerleri öne çıkarır seçer, değerli kılar —onlara bir değer verir, onlara bir değer yaratır. Bu yaratma bir yoktan var etme değildir (böyle bir «yaratma» yoktur); varolanlardan, önceden varolanlardan, —hatta Nietzsche için— **hep** varolanlardan bazılarını vurgulama bazılarını geri itme, bir **değer sıralaması** yapmadır.

Her alandaki yaratıcı kişilerin yaptıkları budur en temelde: Kendi alanlarındaki bazı şeylere ağırlık verme, önem verme, öne çıkarma. Bu iş, hep bir bilgi işi olarak olup-biter; bu bilmeyi yaratma yapan da ortaya kınan bilgilerin daha önce ortaya konmamış bilgiler, yeni bilgiler olmasıdır. Bu değerlendirmenin yaratma olarak bilgi yanıdır: Her yaratıcı değerlendirme aynı zamanda bir yeni-doğru bilgidir. Yaratıcı kişi «bu böyledir» der, bir alanda yeni bir bilgi koyar ortaya —sanatçıysa da, böyle bir bilgiye dayanan, onu taşıyan bir eser. Bu bilgiyi bir görüş, dolayısıyle de «gerçeğin» —değerlerin— bir yanına ağırlık veren bir değerlendirme —sanat alanında da bir «akım», bir sanat izmi— kılan, tarilsel koşullar içinde bu değerlendirmenin etkileri, başka insanlarca kullanılmalarıdır. Bu bilgiler, değerlere değer yaratan bilgiler, etkileriyle, tarih içindeki sonuçlarıyla (Nietzsche'nin de ilgilendiği budur) «çağ açan», sonra da «çağdaş» olup modalara dönüşen görüşler, anlayışlar biçiminde ortaya çıkarlar. Her bugün, dünün yaratıcı kişilerinin değerlendirmelerini yaşar. Bu belirlemelerden Nietzsche'nin, problemi bakımından çıkardığı sonuç da şu: Tanrının ölümüyle ortaya çıkan durum, geçmiş değerlendirmelerinn bir ürünüdür, nasıl ki Tanrının kendisi geçmiş bir değerlendirmedir; öyleyse yapılacak iş, tanrının ölümüyle boşalan yeri, yeni değerlendirmelerle, yeni bir değer sıralamasıyla doldurmaktadır. Nihilizm için çare, DEĞERLERİ YENİDEN DEĞERLENDİRMEK'tir, yani değerler konusunda ortaya yeni bilgiler, çağın insanına yeni değerlilik yolları gösterecek bilgiler koymaktır.

Ancak, eski değerlendirmelerin yerlerine yenilerini koymak için bir temizlik, bir YIKMA gereklidir, çünkü eski değerlendirmeler, tarihi yönlendirici etkilerini yitirdikten sonra hemen kalkmazlar ortadan; sürüp giderler insanların kafalarında —Buddha öldükten sonra daha yüzyıllar boyu bir mağarada gölgesi gösterilmiş insanlara. (Burada anmadan geçemeyeceğim: 1978 yılının Ağustos ayında, bilmem kaçıncı Dünya Felsefe Kongresi toplanırken, **Der Spiegel**'de yayımlanan söyleşide, Alman Felsefeciler Birliği başkanı bir sayın profesör, ahlaklılığın ancak dindarlıkla mümkün olabileceği; bir kişi bir konuda kendisini ortaya koyabiliyorsa, onda dindarca yönelimler bulunması gerektiği yollu inciler saçıyor —yirminci yüzyılın sonlarına geldik, ama daha İsa'dan **sonra** bir hayli yüzyıl sayacağa benzeriz....)

Eski değerlendirmelerin bu sürüp gitmesinde, kendisinden sonraki yüzyıl için büyük bir tehlike, nihilizmin kendisinden de büyük bir tehlike görüyor Nietzsche. Bu tehlike, nihilizmi sonuna kadar götürmeden, ondan gerektirdiği sonuçları çıkarmadan, onun yarattığı —yaratması gereken— boşluğu, boş, eski şeylerle doldurmaktır. Bunun mekanizması ANTİKACI TARİH'tir: Gözleri geleceğe değil geçmişe çevirmek, eski ne varsa toplamak, herşeye olup bitmiş gözüyle bakmak, «artık yapacak yeni bir şey yok» demek. Bu yolla modern çingene bohçası insan, tarih duygusuna sahip, bilgili insan çıkar ortaya. Bu insan yalnızca geçmiş çağların başarılarının üst üste yığıldığı; ne bulduysa oburca tıkınmış, midesi bozuk; kafasında bütün çağların değerlerinin çuvalda çakıl taşlar gibi takırdadığı insandır. Üstelik, bu insan «mutlu», «ileri» insandır aynı zamanda —rahattır, güvenlidir, çünkü kendisini sıkıntıya sokmaz. «Bizden önceki çağlar çılgınmış» diyen, «mutluluğu biz bulduk deyip göz kırpan» SON İNSAN'dır bu insan. Bu insan, yüzyılımızın Batılı insanı olsa gerek...

İşte bu yüzden, «yaratıcı, yıkıcı olmak zorundadır», çünkü değerleri yeniden değerlendirmek için yeni değerlere yer açmak, bunun için de sürüp giden, etkileri yitik eski değerlendirmeleri yıkmak zorundadır. Bu zorunluk, Nietzsche'nin bazılarına pek «sert» gelen dilinde yansır: Neredeyse herkese, herşeye karşı yıkıcı, karalayıcı, aşağılayıcı bir tutumu vardır Nietzsche'nin —ÇEKİÇLE FELSEFE YAPAR. Çekiç, çakmak için değildir onun elinde, kırmak içindir —ya da,, demirci çekici gibi, eski demirleri döve döve çelik yapmak için...

Nietzsche'nin çekicinin yöneldiği eski demir ise, din, onun aktöresi ile yukarıda göstermeğe çalıştığım özellikleridir, çünkü onun çağında ortadan kaldırılması, insanların kafalarından söküp atılması gereken değerlendirmeler dinin değerlendirmeleridir. Bu yüzden Nietzsche DECCAL (Antichrist) adını benimser, hristiyanlığa ve bütün getirdiklerine, yani Sokrates'ten bu yana uzanan bütün Avrupa «kültür»üne, «uygarlığı»na savaş açar.

Şimdi kişiye geçebiliriz.

* * *

Kişiye ne öneriyor Nietzsche?
«Yeryüzüne sadık kal» diyor.
Nasıl sadık kalınır yeryüzüne?

YERYÜZÜNE SADIK KALMA'nın bir bakış biçimi olduğunu anlamak için Nietzsche'nin toplam görüşünün belkemiğini oluşturan BENGİ DÖNÜŞ düşüncesine geçmemiz gerekiyor —Zerdüşt, «bengi dönüşün öğretmeni»dir.

Bu düşüncenin en temeldeki (neredeyse «mantıksal» denilebilecek) biçimi şu: Varolanlar sınırlı sayıdaysa, her varolan da öteki varolanlara biri birini gerektirme bağlantılarıyla bağlıysa, varolanlar hepsi, yeterli uzunlukta bir uzman aralığı içinde, zorunlu bir sırayla, oluşa girmiş olurlar; oluş sürüyorsa, bu süreç baştan başlar; aynı varolanlar, aynı süre içinde, aynı sırayla yeniden oluşa girerler, çıkarlar...

Zerdüşt'ün dilinde «Oluşun Kum Saati», «Oluşun Büyük Yılı» adlarını alan, bengi dönüşün bu biçimi «ontolojik», evrensel düzeyde bir «çıkarım»dır.

Bu çıkarım iki «öncül»e dayanıyor: 1) Varolanlar sınırlıdır: Bu düşünce belki en iyi Lavoisier'nin «maddenin sakınımı» «kanun»uyla dile getirilebilir: Yoktan var olma, vardan yok olma olmaz. 2) Varolanlar bağlantılıdır. Bu düşünceyi de «nedensel belirlenmişlik» varsayımına benzetebiliriz: Aynı nedenler, aynı koşullar altında... (Burada, Nietzsche'nin düşüncelerine, onun hiç de hoşlanmadığı «modern bilim»den koşutluklar göstermekle hata ediyoruz; ama şu da var: Bu düşünceler, bengi dönüş düşüncesinin kendisi gibi, insanlığın tarihi kadar eski düşünceler aslında —Nietzsche de onları, «bilim»in de kaynaklandığı (söylenen) Eski Yunan'dan çekip çıkarıyor. Özellikle Herakleitos'dan)

Ama Nietzsche'nin amacı bir kozmolojik metafizik kurmak değil; hatta, bu evrensel bengi dönüşü —evrene «değişen», bilinmeyen bir yerden gelmiş, boyuna umut konusu edinilen bir yere gitmekte olan, iki üçlu bir süreç di-

ye bakan (Hristiyanlığın, Hegel'ın, Marx'çılığın paylaştığı) metafizik karşısında daha— «cazip» bulsak da, Nietzsche'nin bütün bu «varlık», «varolan», «oluş», v.b. üzerine düşüncelerinde birer benzetme, imge alleogori işlevi görebiliriz; çünkü, söyledik, Nietzsche'nin asıl derdi kişilerdir, asıl amacı kişilere birşeyler getirmektir.

Öyleyse, «İnsan dünyası»na dönelim, İNSAN DÜNYASINDAKİ BENGİ DÖNÜŞ'te iki ana düşünce bulabiliriz: İnsan, bir bütün olarak insanlık, «daha iyi» ye doğru gitmemektedir; «gelişme», «ilerleme» yoktur insan dünyasında. Tarih, tek oluşların zaman içinde sıralanması bakımından ardı arkası kesilmeyen bir **yenileme**, tek oluşların ortaya çıkış-yok oluşları bakımından isce ardı arkası kesilmeyen bir **yinelenmedir.**

Öte yandan, insan —birincisinin temelini oluşturan— ikinci bir anlamda bengi dönüş içindedir: İnsan hep aynıdır, insanın «yapısı» değişmez —insanlarda görülen nitelikler, bütün çeşitlilikleri içinde, hep aynı insan imkanlarının gerçekleşmeleridir.

Bu düşünceleri açımlamak için, önce başka bir düşünceye, bengi dönüşün KİŞİ ALANINDAKİ anlamına geçeceğiz —yukarıda söyledik, Nietzsche'nin düşüncelerini ancak kişi alanına getirdikleri yoluyla kökünden kavrayabiliriz.

Kişinin yeryüzüne sadık kalması, böylesi bir bengi dönüş içinde bulunan dünyaya EVET DEMESİ'yle olur. Bu ise, kişinin **kendisini** de bengi dönen bir varlık olarak görmesine, görebilmesine, buna göre eylemesine, yaşamasına bağlıdır. Kişinin kendisine yönelik bu bakışına AMOR FATI diyor Nietzsche: yazgısını sevme. Kişinin böyle bir bakışa ve böyle bir bakışın gerektirdiği yaşam biçimine sahip olup olmadığı tek eylemlerinde kendisini gösterecektir: Kişi, belirli bir eylemi yaparken, bu aynı eylemi sonsuza dek yapmaya, dolayısıyle kendisine, **bütün** yaşamına Evet diyebiliyorsa; baştan sona, sonsuza dek hep aynı yaşamı, tıpatıp aynı yaşamı yaşamaya evet diyorsa diyebiliyorsa, o eylem yeryüzüne sadık, yazgısını seven bir kişinin eylemidir.

Bu ölçüyü, bir çeşit «kesin buyruk» (Kant) gibi, ama «ahlaklı-iyi» eylem için değil, yeryüzüne sadık kalan, bunu da yeryüzüne bir anlam katarak başaran eylemler için bir ölçü olarak koyar Nietzsche; çünkü böyle bir eylem yerindeliğini bengi koruyacak, bengi anlamlı kalacaktır.

Burada bir soru gelecektir akıllara: Nietzsche bir çeşit duraganlık, bir çeşit kadere boyun eğme, sonunda da hiçbir şey yapmamayı, eylemsizliği önermiyor mu, öğütlemiyor mu? Yeryüzüne bir anlam katmaktan söz ettik— yeryüzünde hep aynı şeyler dönüp duruyorsa, hiçbir değişiklik yoksa, olanaklı da değilse, hiçbir yeni şey katılmıyorsa dünyaya, hep aynı eskiler yeniden ve yeniden dönüp duruyorsa, anlam katma, hele yeni bir anlam katma nasıl olacak? Eylem nasıl mümkün olacak? Hele hele, bu bengi dönüşün akıntısında kişiler, tek insanlar da sürükleniyorsa; **ben**, hep aynı ben,tıpatıp aynı yaşamı sayısız defalar yaşamışsam, hep aynı yaşamı daha sayısız defalar yaşayacaksam, eylemde nasıl bulunabilirim; eylemlerimle nasıl birşeyler gerçekleştirebilirim?

Nasıl olur da böyle bir dünyada yaratmadan, yaratıcılıktan söz edilebilir? Yaratacak ne olabilir böyle bir dünyada?

Bu sorular kümesine Nietzsche'nin verdiği yanıt çok yalın: Hiçbir şey, ya da, herşey.—

Tarihsel alanda yaratıcılığın ne gibi bir biçimde ortaya çıktığını kısaca gördük yukarıda; bunun nasıl bir gariplik taşıdığını da: Hep değişken akan tarih, gelip giden akımlar, modalar; ama temelde hep bir aynı kalış, dönüp duruş. Bu gariplik, değerlerin değişmeyişi, insanın değişmeyişi, değerlendirmelerinin ise hep değişişiyle açımlanmıştı. Değerlendirme ise yaratmaydı. Bu da kişi işiydi. Yaratıcı kişi eskileri yeniden değerlendiren kişiydi. Bu eski-yeni tarih alanında değerler-değerleri biçiminde belirmişti.

Kişi alanında ise «eski» olan kişi tipleri, «yeni» de tek kişilerdir. Kişi tipleri değişmez, ama her bir kişi yepyeni bir varlıktır. Bu ne demek?

KİŞİ TİPİ Nietzsche için, insanın genel imkanlar toplamının bulunan tek tek imkanların **türlerinin** düzenli biraradalıklarıdır; tek kişiler de bu imkan türü topluluklarının «gerçek» —zaman-mekan— içindeki gerçekleşmeleridir. İnsanın imkanları altında «insanı insan yapan» etkinlikleri (bilme, düşünme, duygulanma, v. b.) anlarsak, kişi tiplerini oluşturan kişi imkanları, bunların belirli türleridir (şöle bir bilme çeşidi, şu tür bir düşünme, şu duyguya açık olma v.b.); yani, bir kişi tipi, insan imkanlarının belirli türlerinden (belirli kişi imkanlarından) oluşan bir bütündür.

İnsan etkinliklerinin türlerinin (kişi imkanlarının) sınırlı olmalarından, bir de bunların karşılıklı etkileri —bir bütün, yani bir kişi oluşturduklarında—, karşılıklı türlerden ancak bazılarının birarada durabilmelerine izin verdiğinden, kişi tipleri de sınırlıdır. (Zerdüşt'ten bir örnek verelim: «Bir köle misin? Öyleyse dost olamazsın. Bir tiran mısın? Öyleyse dostun olmaz.») Yani, belirli bir insan imkanı türü öteki imkanların ancak belirli türleriyle biraraya gelebilir, bir kişi tipi oluşturabilir. Her tek insan da, yapıp-ettikleriyle, yaşamıyla, bu tiplerden birisine girer, yani bu kişi imkanı kümelerinden birisini gerçekleştirir.

İşte, KİŞİ ALANINDAKİ BENGİ DÖNÜŞ bu imkanlar-gerçekleşmeler mekanizmasında yatar: İnsan imkanları belirlidir, değişmez (zaten bu alanda «değişme» söz konusu olamaz: bu imkanlar değişebilseydi, «İnsan» değişirdi); dolayısıyla onların türlerinden oluşan kümeler, kişi tipleri de aynı kalır, hep yinelenir: bu tiplerin tek gerçekleşmeleri olan tek kişiler de, böylece, bütün biriciklikleri, eşsizlikleri içinde, kendilerinden önce hep gerçekleşmiş, insan insan kaldıkça da hep gerçekleşecek bu imkan kümelerinin yeni örnekleridir.

Böylelikle, kişi alanında değişme söz konusu değildir: Kişilere imkan-gerçekleşme açılarından hangisinden bakıyorsak, ya hep **aynılık** ya da hep **bambaşkalık** görürüz. Bir kişi ya bir tipin örneği olarak başka (aynı tipte) kişilerle aynı imkanların bir gerçekleşmesidir; ya da o belirli kişi olarak bütün öteki tek kişilerden apayrı, bambaşka bir gerçekliktir.

Bu çerçeve içinde YARATICILIĞ'ın ne olduğunu yeniden ele alabiliriz artık: Yukarıda yaratmanın değerlendirme olduğunu söyledik; burada ise şöyle diyeceğiz: Yaratma KENDİNİ AŞMA'dır. Bu da ÖZGÜRLÜK'ten geçer.

Şimdi aynı sorular yine beliriyor: Ben, hep aynı kişi isem, sonsuza dek aynı kişi olarak dönüp duracaksam, nasıl olur da kendimi aşabilirim? Dünya hep aynı dünya ise, sonsuza dek de aynı dünya olarak dönüp duracaksa, nasıl olur da böyle bir dünyanın içinde özgür olabilirim? Değişmiyorsam, kendimi nasıl aşacağım, Dünyada herşey zorunlu bağlantılara göre yinelenip duruyor, değişmeden sürüyorsa, nasıl özgür olacağım?

Nietzsche'nin görüşünden yüzeysel bir ilk bakışla çıkarılabilecek sonuçlar, bu sorulara hèp «olamaz» yanıtını verir biçiminde; ama Nietzsche yine de «kendinizi aşın, kendinizi aşmada özgürsünüz» diyor bizlere.

Nasıl?

Kişinin ne olduğuna geri dönelim. Neyim ben? İnsan olarak, belirli (değişmeyen) imkanlara sahip bir varlık, kişi olarak da bu imkanların —her birinin belirli bir yaşam kesitindeki eylemlerimle— belirli türlerini gerçekleştiren bir varlık. Öyleyse, kişi olarak gerçekleştirdiğim, insan olarak gerçekleştirebileceklerimin ancak bir türüdür; öyleyse, insan olarak belirli bir insan imkanının bütün mümkün türlerini gerçekleştirme imkanına sahip olduğuma göre, kişi olarak, belirli bir durumdaki bir eylemimle bu türlerden biri yerine bir başkasını gerçekleştirebilirim. (Profesyönel felsefeciler bu görüşe hemen «isteme özgürlüğü» etiketini yapıştırmadan önce bir daha düşünsünler:) Bu demek değildir ki, belirli bir durumda şu ya da bu insan imkanı türünü «seçebilirim» —Nietzsche böyle bir serbesti»yi (Schopenhauer'den öğrendiği üzere) bir kenara atar: Kişi ne ise odur, ne ise onu yapar —ama, kişi NE İSE O OLABİLİR.

Bu ne demek? Kişi her durumda zatèn ne ise o olarak yaptığını yapacak, hem de ne ise onu olabilmesi —dolaysız olmayabilmesi— söz konusu olacak. Özgür olma konusunda beliren gariplik burada da ortaya çıkıyor: Kişinin bir neliği vardır, kişi ne ise odur —ama aynı zamanda ne ise onu olması gerekir kişinin; çünkü ne ise o olmayabilir!

Bu gariplikleri, bağdaştırmanın yolu, yine, imkan-gerçekleşme bağlantısında yatıyor: Bu bağlantıya imkan açısından bakıldığında gerçekleşenlerden daha büyük bir çeşitlilik, gerçekleşmeler açısından bakıldığında imkanlara göre bir sınırlandırılmışlık görülür. Belirli bir durumdaki eylem imkanlarımın, o durumdaki gerçek eylemimden daha geniş bir yayılımı vardır; ama ben, belirli bir kişi olarak ancak o bulunduğum eylemde bulunabilirim —ne isem oyum. Ama, ne olduğumu tanıtabilirsem (ki bunun yolu daha önceki eylemlerimi anlayarak, kişi olarak imkanlarımı tanımaktır) kendimi karşılaşacağım durumlara önceden hazırlayabilir; bu, kişi olarak gerçekleştirebileceğim imkanlar merdiveninde daha üst basamaklara çıkabilirim, kendimi aşabilirim, merdivenin doruk noktasında da, hiçbir kişi tipine girmeyen, gerçekleştirdiği imkanları hep kendileri belirleyen kişiler durur.

Ama yine de bütün bunların olması da zorunludur, bengidir: Kendini aşabilenler kendilerini hep aşarlar, aşamayanlar da hiç aşamazlar.

*
* *

Hâlâ Nietzsche'nin önerilerinden söz etmiş dèğiliz: İlkin Nietzsche'nin tarihsel belirlemelerine, sonra insan-kişi alanlarında ortaya koyduklarına değindik. Bütün bunlardan sonra —bunlarla— Nietzsche'nin «insanlıktan isteği»ne geçebiliriz şimdi.

Zerdüşt «size üstinsanı öğrètiyorum» der.

Kimdir ÜSTİNSAN— —Ama ondan da önce, ZERDÜŞT kimdir?

Zerdüşt, «kara bulutlardan düşen ilk damla»dır; bu bulutlardan çakacak olan şimşek ise üstinsandır. Zerdüşt «üstinsanın öğretmeni»dir —her iki anlamda da: Hem insanlara üstinsanı öğretir, hem de üstinsana öğretmenlik yapar. Zerdüşt, üstinsanın ortaya çıkacağı «büyük öğle»nin hazırlayıcısıdır; üstinsanın «habercisidir».

Zerdüşt Nietzsche'nin kendisi değildir, Zerdüşt'ün kendisi de üstinsan değilrir. Zerdüşt, Nietzsche'nin öğretisini öğreten öğretmendir. Nietzsche Zerdüşt'ü üstinsanın öğretmeni olarak öğretir. Zerdüşt, Nietzsche'nin öğrettisini üstinsana öğretir.

(Lâf kalabalığını çoğaltmadan ilerlèyelim:) Nietzsche'nin neyi öğrettiğini, Zerdüşt'ün de kimin öğretmeni olduğunu anlayınca Zerdüşt'ün kim olduğunu kavrayacağız.

(Ayraç içinde de olsa SOKRATES'e deyinelim burada: Nietzsche'nin kendisine tek rakip gördüğü Sokrates felsefe öğretmènidir; ama felsefe öğreten değil, filozof yetiştiren öğretmen —Nietzsche de Sokrates'e belki, kendi istediği filozofu yetiştirmiyor diye kızıyor; yoksa, ne tip bir filozof yetiştirdiğini bir yana (Nietzsche'ye göre Sokrates Platon'u üreten, Aristotoles'de doruk noktasını bulan, sonra da Hristiyanlığa yol açan «bilimci kafa»yı biçimlendirmiş), öğretmenlik nitelikleri bakımından Zerdüşt yeni bir Sokratestir —belki de Sokrates'in yeniden dönüşü!)

Değerleri yeniden değerlendiren bir kişi, yani yaratıcı bir kişidir üstinsan. Aktöreyle alışverişi kalmamış, İYİ İLE KÖTÜNÜN ÖTESİNDE bir kişidir; kendini aşmış. Aktöre-dışı kalarak özgür olmağa ilk adımını atmış, kendi kendisi olmuş bir kişidir. Böyle kişiler, her tarih vè çağda, her toplumda hep bulunageldiler, hep de bulunagelecekler.

Bir de gelecekte ortaya çıkmasını beklèdiği, «daha hiç varolmadığı»nı söylediği bir insan olarak söz eder üstinsandan Nietzsche: Bu ise bir EĞİTİM ülküsüdür; Nietzsche'nin tarih içinde gerçekleştirmeğe çalıştığı, gerçekleşmesini beklediği yeni bir Reuaissance'la ortaya çıkacak bir eğitimin ülküsü.

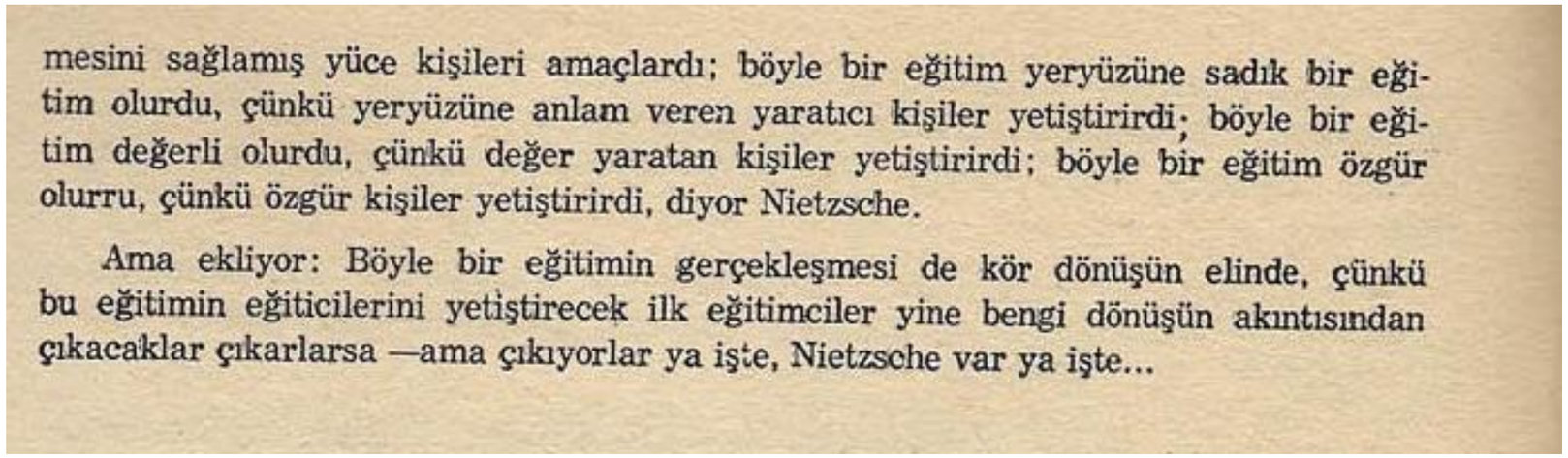
Bu ülkü bir Utopia değildir Nietzsche için; böyle eğitimlerin gerçekleştiği toplumlar daha önce vardı tarihte: Sokrates-öncesi filozofları Anadolu «bilge»lerini yetiştirmiş toplum; özellikle büyük sanatçılar yetiştirmiş Renaissance İtalyası.

Bu toplumların ekonomik-toplumsal nitelikleri çok fazla ilgilendirmez Nietzsche'yi; bir eğitim ülküsüdür onunki. Bu ülküyü, yukarıdaki değinmelerimizden çıkarmak kolay:

İnsan dünyasında, insanı insan yapmış ne varsa üstinsanların yaratısıdır; insan imkanlarının üst türlerini gerçekleştiren, insana kalıcı ürünler bırakan, insan gerçekliğini zenginleştiren yaratıcı kişilerin. Bu hep böyle olmuş şimdiye dek, hep de böyle olacak —ama bu yaratıcı kişilerin ortaya çıkmaları insan dünyasındaki bengi dönüşü yöneten kör dönüşün eline bırakılmıştır. (Üstelik de, Nietzsche'nin çağından başlayarak Batı toplumları yaratıcı kişilerin ortaya çıkmalarına engel olucu nitelikler kazanmaktadır: Kapitalist iş-bölümü ile «üretime yönelik iş»in başatlığı altındaki bir toplumda, şair, düşünür, yazar «mesleği»ni (!) seçenlere sarfettikleri «faydalı emeğ»in nerede kaldığı sorulabiliyor —bereket versin ressamların, heykeltraşların piyasaya sürecek malları var da paçayı kurtarıyorlar!)

İşte Nietzsche'nin istediği, ülküsü, eğitime, hatta bütün bir toplumun yönelişine böylè kişilerin yetiştirilmesinin hedef konulmasıdır; normal, ortalama, uyumlu, sağlıklı sürücüler değil, tek tek büyük insanlar yetiştirmek...

Böyle bir eğitim gerçeklere dayalı bir eğitim olurdu, çünkü insan dünyasının gerçeğini, bengi dönüşü evetleyèn bir anlayışa dayanırdı; böyle bir eğitim bir bütün olarak insanlığın yücelmesini sağlardı, çünkü insanlığın şimdiye kadar yücel-

mesini sağlamış yüce kişileri amaçlardı; böyle bir eğitim yeryüzüne sadık bir eğitim olurdu, çünkü yeryüzüne anlam veren yaratıcı kişiler yetiştirirdi; böyle bir eğitim değerli olurdu, çünkü değer yaratan kişiler yetiştirirdi; böyle bir eğitim özgür olurru, çünkü özgür kişiler yetiştirirdi, diyor Nietzsche.

Ama ekliyor: Böyle bir eğitimin gerçekleşmesi de kör dönüşün elinde, çünkü bu eğitimin eğiticilerini yetiştirecek ilk eğitimciler yine bengi dönüşün akıntısından çıkacaklar çıkarlarsa —ama çıkıyorlar ya işte, Nietzsche var ya işte...

Yazı Dergisi, 1978, Sayı: 3

EVV3L

http://evvel.org

Oruç Aruoba İlgileri

http://evvel.org/ilgi/oruc-aruoba